

Bevaringsstrategiarbeidet

– første utkast forprosjektrapport

Sist revidert: 18.04.2022

1. Innledning

1.1 Forord

1.2 Sammendrag

1.3 Bakgrunn og forankring

1.4 Avgrensning og grunnlag

Forholdet til bevaringsprogram for kirkene

Riksantikvaren fikk i desember 2021 i oppdrag fra Barne- og Familiedepartementet å utarbeide «et eller flere bevaringsprogram/vernestrategier for istandsetting av kulturhistorisk viktige kirkebygg. Med kulturhistorisk viktige kirkebygg menes her alle fredete og listeførte kirkebygg i landet, uavhengig av eierskap». Bakgrunn for oppdraget er oppfølging av Stortingets behandling av Meld. St. 29 (2018-2019) Opplysningsvesenets fond og Meld. St. 16 (2019-2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken. I sistnevnte sak fattet Stortinget vedtak om at «en av de nye bevaringsstrategiene skal handle om kirker. Bevaringsprogrammet skal først og fremst ta for seg utvendig istandsetting, som yttervegger, grunnmur, tak, men det skal også i skal også vurderes om interiører og sikringstiltak er en del av oppdraget, det samme gjelder fremtidig bruk av kirkene.

Arbeidet med å følge opp bestillingen er igangsatt og Riksantikvaren har organisert arbeidet gjennom et prosjekt. Arbeidet er ikke en organisatorisk del av arbeidet med bevaringsstrategiene. Dette skyldes oppdragets varighet, finansiering og oppgaver. Det vil imidlertid bli vurdert om det finnes gode samarbeidsmuligheter og synergieffekter mellom de tematiske bevaringsstrategiene og kirkeprosjektet.

1.5 Hensikten med arbeidet

1.6 Overordnede føringer for arbeidet

1.7 Arbeidet med strategien

2. Rammeverk for strategien

Vedtak og iverksettelse

- 2..1. Vedtak og beslutningsprosesser
- 2..2. Oppstart og varighet

Strategiens rolle og funksjon

- 2..1. Forholdet til øvrige styringsdokumenter
- 2..2. Virkeområde (Hvem gjelder den for?)
- 2..3. Bruksområde
- 2..4. Konsekvenser for ressursbruk og organisering

Oppfølging av strategien

- 2..1. Mål og indikatorer
- 2..2. Forholdet til pågående prosesser
- 2..3. Behov for revisjon

- 2..4. Strategiens oppbygging og struktur

2..4.1. Overordnet bevaringsstrategi

2..4.2. Tematiske bevaringsstrategier

Figuren under viser hvordan hver tematiske bevaringsstrategi foreslås bygget opp. Dette vil utarbeides og detaljeres i gjennomføringsfasen for hver enkelt strategi. Høsten 2022 for Klima og Kystkultur, 2023 for de resterende.

3. Overordnet bevaringsstrategi

3.1 Håndtering av kriteriene

I arbeidet med bevaringsstrategiene har de mest sentrale elementene fra meld. St. 16 (2019-2020) blitt benyttet som kriterier for målformuleringer, delmålformuleringer og for utvelgelse av tematiske bevaringsstrategier. De tematiske bevaringsstrategiene måles opp mot i hvilken grad de treffer kriteriene. Dette er kriteriene:

- Mangfold
- Bærekraft
- Engasjement
- Samarbeid
- Samordning av virkemidler
- Utvikling
- Behov og sårbarhet
- Kunnskap
- Opplevelse
- Bruk
- Aktualitet

Nedenfor beskrives hvordan kriteriene benyttes i dette arbeidet. Arbeidet med å beskrive dette er pågående.

3.1.2 Mangfold

Mangfoldsbegrepet er viktig i arbeidet med bevaringsstrategier. Det har imidlertid vært nødvendig å diskutere begrepet i lys av det arbeidet som skal gjøres med tematiske bevaringsstrategier.

Nasjonalt mål 3 som understreker betydningen av mangfold. Det lyder slik: «*Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.*» Målet understreker at et mangfold av kulturminner, kulturmiljøer og landskap skal tas vare på som ressurser og grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk. Det sies videre at målet viderefører essensen i det tidligere strategiske målet for kulturminnepolitikken som ble lagt fram i St.meld. nr. 16 (2004–2005) Leve med kulturminner.

I meld. St. 16 (2019-2020) beskrives mangfold på følgende måte i kap 10. *“I Norge er det spor etter menneskers liv og virke over en periode på mer enn 11 000 år. Disse sporene vitner om ulike kulturtradisjoner og historiske hendelser. Det som tas vare på skal vise et kulturelt, sosialt og geografisk mangfold fra ulike tidsperioder, og gjennom dette bidra til å dokumentere og forstå den historiske utviklingen. Omgivelser med et rikt og variert historisk innhold er med på å gjøre områder attraktive og å gi omgivelsene særpreg.”*

Videre i kapittel 5.2. står følgende: «*Kulturarv fungerer som en bro mellom fortid, nåtid og framtid ved å synliggjøre et kulturelt, sosialt og geografisk mangfold fra ulike tidsperioder, og ved å få fram ulike historier og synsvinkler.*»

Behovet for kartleggingen av begrepet

I forbindelse med utarbeidelse av Riksantikvarens overordnede bevaringsstrategi ble mangfoldsbegrepet gjennomgått og kartlagt, jf. rapporten Mangfoldsundersøkelse – Rapport forprosjekt del 1, kunnskapsgrunnlag, datert 21.02.2022. Vi har kartlagt at det i hovedsak er to innganger til bruken av begrepet mangfold.

Bruken av begrepet i *kulturmiljøvernet* tar utgangspunkt i fysiske forhold. Bevaring av kulturminner, kulturmiljøer og landskap med tilhørende kunnskap om dem. Mangfoldet skal være en bredde som bygger på geografiske, kulturelle, sosiale, næringsmessige og historiske dimensjoner. Kartleggingen viser at det er en lang tradisjon for å tenke bredde, variasjon og mangfold med utgangspunkt i denne tolkningen.

Allment i samfunnet er begrepet ofte knyttet til menneskelige relasjoner og rettigheter. Stikkord i denne tolkningen er diskriminering, inkludering, medvirkning, etnisitet, minoriteter, kjønn osv.

Det er nødvendigvis ingen motsetning mellom disse to tolkningene, men det er viktig å være klar over den. Den allmenne tolkningen har et tydeligere mål om medvirkning i prosesser.

Mangfoldsbegrepet brukt i arbeidet med bevaringsstrategier

Vi har valgt å legge definisjonen tett opp til den tolkning vi har brukt i kulturmiljøvernet. Vi har valgt å bruke mangfoldsbegrepet på denne måten i arbeidet med bevaringsstrategier:

«Å ta vare på en bredde av geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige kulturminner, kulturlandskap og kulturmiljøer som samlet viser utviklingen av det norske samfunn gjennom tidene.»

Vi vil imidlertid understreke at den allmenne tolkningen av begrepet gir viktige perspektiv. Særlig forutsetningen om deltagelse og medvirkning i prosesser.

Bruken av begrepet et representativt utvalg

Mangfold har i kulturmiljøforvaltningen ofte vært koblet sammen med begrepet *et representativt utvalg*. Målet har vært å sikre et representativt utvalg kulturminner vern. Dette målet er i tråd med de nasjonale målene i stortingsmeldingen fra 2005.

Med det nye nasjonale målet om mangfold har det vært behov for å se på dette med nye øyne. *Mangfold og et representativt utvalg* er ikke nødvendigvis det samme. Vi har vurdert at bruken av begrepet et representativt utvalg bør tones ned i arbeidet med bevaringsstrategier. I dette arbeidet er det mer behov for variasjon, mangfoldighet og bredde. Vi ønsker bred deltagelse, frivillig initiativ osv. Det vil være bremsende for slike initiativ om de til enhver tid skal vurderes opp mot representativitet. Et representativt utvalg vil også være umulig å oppnå, da vi ikke har samlede oversikter.

Bruken av *et representativt utvalg* er mer egnet i strategiske oppgaver der målet er å gjøre spesifikke utvalg. Utvalg som bygger på samlede helhetlige oversikter, kunnskapsinnhenting og utvelgelse. Eksempler på slike oppgaver kan være arbeidet med nasjonale interesser i by NB! og i arbeidet med å følge opp Fredningsstrategien. I slike satsinger vil begrepet fortsatt være i bruk.

3.1.3 Bærekraft

Vil bli formulert i neste fase

3.1.4 Engasjement

Vil bli formulert i neste fase

3.1.5 Samarbeid

Vil bli formulert i neste fase

3.1.6 Samordning av virkemidler

Bevaringsstrategiene skal legge til rette for bred og samordnet virkemiddelbruk i arbeidet med å realisere de nye nasjonale målene for kulturmiljøpolitikken. Vern etter plan- og bygningsloven skal ses i sammenheng med fredning etter kulturminneloven og annen sektorlovgivning.

Kulturmiljøforvaltningens økonomiske virkemidler som Riksantikvarens tilskuddsordninger og Kulturminnefondet, skal ses i sammenheng og om mulig samordnes med andre sektors økonomiske virkemidler. Pedagogiske virkemidler, som veiledere, retningslinjer og formidling av kulturmiljøstatistikk, skal supplere og underbygge de juridiske og økonomiske virkemidlene. Bevaringsstrategiene understreker viktigheten av at juridiske, økonomiske og pedagogiske virkemidler suppleres med nettverks- og dialogbaserte virkemidler.

Samordningen av virkemidler er ikke avgrenset til statlig nivå. Statlige virkemidler skal ses i sammenheng med virkemidler som forvaltes av regionalforvaltningen og kommunene. Bevaringsstrategiene vektlegger samarbeid og samordning av virkemidler mellom aktører i offentlig forvaltning, stiftelser og frivillig sektor.

3.1.7 Utvikling

Vil bli formulert i neste fase

3.1.8 Behov og sårbarhet

Som del av kunnskapsunderlaget i bevaringsstrategiarbeidet er det gjennomført en kartlegging av trusler og behov knyttet til ulike kulturmiljøer og kulturminnetyper. Tids- og kapasitetsrammene gjør at denne er basert på gjennomgang av et utvalg overordnede rapporter og data fra miljøovervåkingsprogrammer og andre prosjekter som er tilgjengelige for Riksantikvaren, innspill innhentet fra forprosjektets referansegruppe og gjennom interne og eksterne innspillsmøter, en intern kartlegging i form av en behov- og sårbarhetsmatrise og en ekstern intervju- og spørreundersøkelse utført av Vista Analyse. Det vises til behov og sårbarhetsanalysen i kunnskapsgrunnlaget for ytterligere detaljer.

Utfordringer knyttet til manglende skjøtsel og vedlikehold er gjennomgående påvist i innspillene, innenfor Riksantikvarens bevaringsprogrammer og i KULA. Konsekvensene av manglende vedlikehold ses tydelig i tilstandskartlegging og miljøovervåking av bygninger. Størst tap og forfall kan knyttes til spredtbygde områder og tidligere primærnæringer der bygninger går ut av bruk og forfaller. Gjengroing er også en stor utfordring for skjøtsel av arkeologiske kulturminner, noe som også forsterkes av fraflytting og endringer i jordbrukslandskapet. Klimaendringer og utilstrekkelige tilskudd pekes også på som viktige faktorer i forhold til skjøtsel og vedlikehold.

I Vistas *intervjuundersøkelse* peker respondentene på følgende kulturminner og kulturmiljøer som mest sårbare for tap og skade: kystkultur, setermiljø, byområder, grøntanlegg, landskap (ikke

nærmere definert) og tekniske installasjoner. Kystkultur nevnes av flest respondenter, knyttet både til klimautfordringer og forfall av tomme bygninger. Det samme fremheves for setermiljøene.

I åpne svar på Vistas *spørreundersøkelse* omtales følgende kulturminner av flere respondenter som spesielt sårbare: Kulturminner i utmark, kulturminner i jordbrukslandskapet, sjø- og kystrelaterte kulturminner, bygningsmiljøer i by, kulturminner i fraflyttings- og fortetningsområder, klimautsatte kulturminner, ikke-synlige arkeologiske kulturminner, bergkunst og arkeologiske kulturminner i by.

Flere respondenter anser at følgende kulturminner har størst behov for tiltak: Arkeologiske kulturmiljøer (ikke nærmere definert), bergkunst, ruiner fra middelalder, sjø- og kystrelaterte kulturminner i bred forstand, kulturminner i utmark, kulturminner i landbruket, klimautsatte kulturminner, forsvarsanlegg og kulturminner knyttet til turisme. Her er det kulturminner relatert til kystkultur og bergkunst som oftest nevnes.

Kulturmiljøene som fremheves som sårbare henger tett sammen med det som trekkes frem som de største truslene i kartleggingen. Kartleggingen bekrefter at mange av de største truslene mot kulturminner og kulturmiljøer har sammenheng med samfunnsutvikling og samfunnsutfordringer generelt, slik som klimaeffekter, tap og nedbygging av arealer, demografiske endringer med fraflytting, sentralisering og fortetting som konsekvens, teknologiske endringer, driftsendringer og nye driftsformer i primærnæringene. Virkemiddelbruk, kompetanse, forvaltning og lovverk er andre drivere med konsekvenser for kulturminners sårbarhet.

Ikke overraskende er klimautsatte kulturminner i vid forstand, kulturminner knyttet til utmark og landbruk, kulturminner i by og fortetningsområder, kulturminner som er gått ut av bruk eller ikke er synlige, kystkultur og marine kulturminner på land, i og under vann blant dem som trekkes fram som særskilt sårbare. Disse kategoriene omfatter kulturminner med stor bredde i både tid og rom. Flere andre typer kulturminner og kulturmiljøer er også omtalt i innspillene til forprosjektet.

I mange innspill til bevaringsstrategiarbeidet er det pekt på betydningen av å ivareta fortsatte behov og opparbeidet kunnskap mm. i tidligere og pågående satsninger slik som bevaringsprogrammene og fredningsstrategien. Innspillene har også pekt på behovet for at nye tematiske bevaringsstrategier etableres på et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag, og kunnskapsmangler er også påpekt i utredningen av behov og sårbarhet.

3.1.9 Sentrale verdier

Vil bli formulert i neste fase

3.1.1. Kunnskap

3.1.2. Opplevelse

3.1.3. Bruk

3.1.10 Digitale verktøy og virkemidler

Bruk av digitale verktøy og virkemidler i arbeidet med bevaringsstrategiene er sentralt.

Utgangspunktet for dette er å finne i den digitalisering av samfunnet som omtales ikke bare i meld St.16 (2019-2020) "Nye mål i kulturmiljøpolitikken", men som også finnes som viktige føringer i for eksempel rundskriv H-7/17 «*Digitaliseringsrundskrivet*» (KMD, 2017) og Stortingsmelding 27 (2015-2016) «*Digital agenda for Norge – IKT for en enklere hverdag og økt produktivitet*» (KMD, 2016). I

disse dokumentene er krav om forenkling, modernisering og effektivisering av offentlig forvaltning tydelige. I tillegg finnes det føringer om at offentlige data skal deles, og at kunnskapen som trengs må innhentes, sammenstilles og formidles til bruk for samfunnet.

Digitalisering og digitale tjenester kan altså ha en viktig rolle inn mot utviklingen av bevaringsstrategiene. Effektiv utnyttelse av data og tjenester på tvers av forvaltningsnivåer er viktig. Digitale systemer, data, prosesser og digital samhandling er grunnlaget for oversikter over kulturminneobjekter og deres status, plassering, og tilstand. God og kvalitetssikret digital data er også en forutsetning for effektiv rapportering.

Riksantikvaren har utarbeidet en digital strategi for kulturmiljøforvaltningen 2021-2025 som arbeidet med bevaringsstrategiene bør koordineres seg tett opp mot. I både den, og i kunnskapsgrunnlaget om det digitale, redegjøres det for status og veien videre for noen av de sentrale digitale tjenestene som benyttes på tvers i kulturmiljøforvaltningen i Norge, slik som **Askeladden**, **Digisak**, **Kulturminnesøk**, **Spor**, og ikke minst de **distribuerte datatjenester** som Riksantikvaren tilbyr via GeoNorge-samarbeidet. Den digitale strategien formulerer to overgripende målsetninger:

Strategisk mål 1: Forvaltningen kan registrere, redigere og finne igjen relevant informasjon når de trenger det, på en enkel, sikker og effektiv måte

Strategisk mål 2: Kulturmiljøforvaltningen tilbyr kulturmiljødata og brukervennlige digitale tjenester som fremmer selvbetjening og medvirkning, og bidrar i samfunnsplanlegging

Begge de strategiske målene tar utgangspunkt i at man primært bruker og videreutvikler disse eksisterende tjenester fremfor at utvikle helt nye løsninger.

Andre viktige elementer er at alt arbeid med videre- eller nyutvikling av tjenesteporteføljen bør ta utgangspunkt i grundige analyser og brukerorientert fokus. Kvalitetsheving og komplettering av data i sentrale systemer (f.eks. Askeladden) bør også gjøres ut fra en gjennomtenkt informasjonsmodell for hver individuell bevaringsstrategi.

Digital dokumentasjon (og formidling) bør gjennomsyre arbeidet med bevaringsstrategiene, der også åpne data og distribusjon av dette ut mot sektoren og samarbeidsaktører er viktige element. I tillegg er det viktig å benytte seg av de muligheter som ny teknologi kan gi, både for overvåkning, dokumentasjon og formidling, der denne kan være hensiktsmessig opp mot en spesifikk bevaringsstrategi.

3.2 Mål for bevaringsstrategiene

3.2.2 Hovedmål

Hovedmålet med bevaringsstrategiene er å organisere arbeidet i kulturmiljøforvaltningen for å nå de tre nasjonale målene i meld. St. 16 (2019-2020). De tre nasjonale målene er:

Engasjement: Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø

Bærekraft: Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging

Mangfold: Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk

Målenes rekkefølge innebærer ingen prioritering. De tre målene bygger opp under og supplerer hverandre og skal ses i sammenheng.

Bevaringsstrategiene skal bidra til å strukturere, samordne og organisere innsatsen slik at de tre nasjonale målene nås, med særlig vekt på målet om å ta vare på et mangfold av kulturmiljø.

3.2.3 Delmål

Delmålene er mer spesifikke og er knyttet til kriteriene for valg av tematiske bevaringsstrategier.

1. *Bevaringsstrategiene løfter fram kulturmiljø som viser den kulturhistoriske utviklingen og bredden i samfunnet gjennom tidene*
2. *Bevaringsstrategiene gir mulighet for ulike samfunnsgruppers deltagelse og medbestemmelse*
3. *Bevaringsstrategiene identifiserer sårbare kulturmiljøer og utløser tiltak for å redusere tap og skade*
4. *Bevaringsstrategiene vektlegger formidlingsmetoder og digital dokumentasjon og videreutvikler disse som aktive virkemidler*
5. *Bevaringsstrategiene samordner virkemiddelbruken og styrker samarbeidet på tvers av forvaltningsnivåene, sektorene og andre parter*
6. *Bevaringsstrategiene bidrar til bruk, utvikling og nytenking, samtidig som kulturmiljøenes verdi ivaretas*
7. *Bevaringsstrategiene bidrar til at kulturmiljøene behandles som en ressurs for lokal stedsutvikling, næringsutvikling og byutvikling*
8. *Bevaringsstrategiene løfter kunnskaps- og kompetansegrunnlaget for kulturmiljø, og satser på forskning, kompetanseutvikling og -overføring samt rekruttering*

4. Tematiske bevaringsstrategier

Forslag til liste over tematiske bevaringsstrategier

Arbeidet med utvelgelse av bevaringsstrategiene har bestått av en bred medvirkningsprosess med ulike interne og eksterne innspillmøter og verksteder, som har tilført en rekke innspill til tema. Dette er både tema som favner omfattende felt innenfor kulturmiljøforvaltningen, og det er tema som er mer spisset mot mer spesifikke kulturmiljøer.

Prosjektgruppa har arbeidet med å finne logiske sammenhenger mellom innspillene, og samlet og syntetisert innspillene i tema som kan være logiske sammenstillinger eller overbygninger.

Tverrgående temaer kan løses på flere måter. De kan enten behandles som noe alle bevaringsstrategier bør inneholde, eller de kan prioriteres som selvstendige bevaringsstrategier samtidig som de inngår som tverrgående temaer. Eksempler på tverrgående temaer er: Formidling, klima, kunnskap og opplevelser. Etter omfattende vurderinger forslås det at enkelte av disse løftes frem og organiseres som egne bevaringsstrategier ved siden av at de inngår som tverrgående temaer i de øvrige tematiske bevaringsstrategiene. Dette fordi dette er temaer som krever en egen innsats for å utvikle og tydeliggjøre dem som viktige felt i bevaringsarbeidet.

Kulturmiljømeldingen sier at bevaringsstrategiene skal være uavhengig av type kulturmiljø og tidsperiode. Enkelte av de foreslåtte temaene har en spesifikk tidsavgrensning, men som helhet omfavner bevaringsstrategiene en stor tidsdybde. Temaene som foreslås ligger ikke i en prioritert rekkefølge, hvordan iverksettingen skal gjennomføres vil vi komme tilbake til i neste fase.

Dette er forslaget:

Klima

Levbare byer og steder

Kystkultur

Landbruk og utmark

Felleskapets kulturmiljøer

Det moderne Norge – Industrialiseringen og velferdssamfunnet

Kulturmiljøbaserte opplevelser

Arkeologiske kulturminner i stein

Kulturmiljøkunnskap

Under følger en kort og foreløpig beskrivelse av hver enkelt tematisk bevaringsstrategi:

4.1 Tematisk bevaringsstrategi – Klima

4.1.1 Bakgrunn og beskrivelse

Kulturmiljø er et felles gode og en viktig samfunnsressurs som kan bidra til både miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft. De siste årene har kulturmiljøforvaltningens arbeid med klima og kulturmiljø blitt styrket, og Riksantikvaren har utarbeidet en egen klimastrategi for kulturmiljøforvaltningen 2021 – 2030.

Som en videre oppfølging av klimastrategien skal det etableres en bevaringsstrategi for klima og kulturmiljø. Bevaringsstrategien skal ta ambisjonene i klimastrategien videre, og peke på strategiske partnerskap og koordinert virkemiddelbruk for å minimere de negative konsekvensene av klimaendringene på kulturmiljø, og for å vise hvordan kulturmiljø er en del av løsningen, bl.a. gjennom gode løsninger for bruk og ombruk.

Dette gir mulighet for å opprette varige samarbeidspartnere for kulturmiljøforvaltningen for arbeid mot en bærekraftig utvikling, og igangsette en rekke målrettede tiltak for sikring av utsatte kulturmiljøer der bevaring også sees på som en ressurs, f.eks. for sirkulær økonomi. Dette arbeidet blir sett i sammenheng med målet om å ta vare på et mangfold av kulturmiljø som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

Klima har en betydelig påvirkning på kulturminner og kulturmiljø og er derfor et gjennomgående tema i alle bevaringsstrategier. Fordi klimaendringene utgjør en såpass stor trussel mot kulturmiljø er det også nødvendig å se virkemiddelbruken knyttet til klima og kulturmiljø samlet og koordinert i en egen bevaringsstrategi. Alle offentlige virksomheter, mange private aktører, frivillige organisasjoner og stiftelser jobber målrettet med klimatiltak. Bevaringsstrategien for klima og kulturmiljø skal peke på mulige synergieffekter av koordinert virkemiddelbruk, og på nye samarbeidsformer innen feltet.

Strategien skal beskrive dagens utfordringer knyttet til kulturmiljø og klima, og deretter hvilke muligheter bevaringsarbeid kan ha som ressurs for å løse disse utfordringene. Deretter skal den peke på eksisterende og mulige nye satsinger for å nå målene med bevaringsstrategiene. Strategien må ta opp i seg at utfordringene knyttet til klimaendringer og kulturmiljø varierer geografisk. Hvilke kulturminner og kulturmiljø som berøres vil ikke være de samme i for eksempel Nordland som i Innlandet. Det må derfor pekes på egne regionale satsinger med tilpassede samarbeidspartnere for den enkelte fylkeskommune, samt Sametinget som forvalter av samiske kulturminner på regionalt nivå og Sysselemesteren på Svalbard. For den enkelte satsing vil det defineres samarbeidsaktører og ansvar, hvilke virkemidler som benyttes og en gjennomføringsplan for satsningen.

4.1.2 Forhold til kriteriene

Mangfold: En klimastrategi vil i seg selv kunne bidra til at et større mangfold av kulturminner og kulturmiljøer tas vare på, ved å forhindre at mangfoldet reduseres. Strategien skal bidra til at verneverdier ikke forringes unødige som følge av klimaendringene.

Bærekraft: De mest klimavennlige byggene er de som allerede står. Kulturarv er en del av klimaløsningen. Ved å legge til rette for tilpasset bruk og ombruk av stående bygninger og anlegg er kulturmiljøsektoren med på å bidra til en bærekraftig samfunnsutvikling. Strategien kan bidra til sosial og kulturell bærekraft gjennom tilpasningstiltak og forebyggede skjøtsel og sikring. Mange klimautsatte arkeologiske kulturminner og funnefunnene gir et unikt og rikt bidrag til kunnskap, formidling og opplevelse av fortiden

Engasjement: Klima er vår tids mest presserende politiske tema. Kulturarv som ressurs i et bærekraftig samfunn er noe som engasjerer bredt.

Potensial for utvikling: Kulturminner og kulturmiljøer er en begrenset ressurs. Hvis et kulturmiljø utsettes for store ødeleggelser, er verdien borte eller sterkt redusert for alltid. Klimasikring og tilpasset ombruk er viktig for at kulturmiljøer kan tas i bruk i et verdiskapingsperspektiv. Utvikling av metoder for sikring av kulturmiljø kan skje i nært samarbeid med lokale kompetansemiljøer. Gode løsninger for ombruk bør utvikles i tett samarbeid med lokalt næringsliv, landet rundt.

Behov og sårbarhet: Klimaendringene bidrar til at kulturminner og kulturmiljø forsvinner eller ødelegges i et akselererende tempo.

Aktualitet/kobling mot samfunnsutfordringer: Klimaendringer, klimatilpasning og miljømessig bærekraft er svært aktuelle tema i vår samtid som i større og større grad påvirker oss på tvers av sektorer og nivåer samfunnet.

4.1.3 Mulige samarbeidspartnere

Statlige virksomheter som Miljødirektoratet, Landbruksdirektoratet, NVE, Digitaliseringsdirektoratet, Direktoratet for byggkvalitet, DSB, Husbanken. (Hva med Kystverket? Jernbanedirektoratet? Vegdirektoratet? Norsk polarinstitutt?) Statsforvalteren, Sametinget, Sysselmasteren, fylker og kommuner/KS. Forvaltningsmuseene. Universitets- og høyskolesektoren, andre forskningsmiljøer (NIKU, SINTEF/Byggforsk). Frivillig sektor (Fortidsminneforeningen, Forbundet KYSTEN, Kulturvernforbundet, Huseierne med flere). Bransjeorganisasjoner (Grønn Byggallianse, Eiendom Norge, NBBL, Grønt Punkt Norge) Stiftelser og fond (Sparebankstiftelsen, Enova, Nysnø, Innovasjon Norge)

4.1.4 Mulige virkemidler

Utarbeide veiledere knyttet til ombruk. Utrede behov for endringer av gjeldende lovverk (plan- og bygningsloven, TEK17, kulturminneloven) og offentlige tilskudd.

Riksantikvarens tilskuddsordninger kan helt eller delvis rettes inn mot klimatiltak

Enovas tilskudd: kulturmiljøhensyn må bakes inn i kriteriene

Krav til klimagassberegninger ved riving og nybygg

ROS-analyser

Pedagogiske virkemidler: eksempelsamlinger, informasjonsdeling, kursing om kulturmiljø og klimagassutslipp. Oppdatert miljødata, kartdata. Praktiske veiledere for energiøkonomisering. Veileder for kulturmiljøforvaltningen på håndtering av endring/tålegrenser for kulturmiljøer som følge av klimaendringer. Kunnskap og kompetanse: Håndverkskompetanse. Klima inn som tema i alle utdanninger som handler om kulturminner og kulturmiljø. Metodeutvikling.

Klima som gjennomgående tema i alle strategier, veiledere og vedtak fra Riksantikvaren

Bidra til at kulturhistoriske eiendommer er klimanøytrale (sette egne klimamål for kulturmiljøer)

EUs Green Deal

Adapt/NIKU: Lovkrav og økonomi favoriserer nybygg foran gjenbruk (studiene er gjort på industriarkitektur)

4.2 Tematisk bevaringsstrategi – Kystkultur

4.2.2 Bakgrunn og beskrivelse

Med øyer og fjorder, skjær og holmer er den norske kyst over 83000 km lang. Denne langstrakte kyst har gitt grunnlag for bosetning i over 12000 år. Ikke uten grunn har det blitt etablert et særnorsk begrep «kystkultur», et begrep vi alle har en forståelse av, selv om vi kan legge noe ulikt innhold i det. I et europeisk perspektiv er den norske kystkulturen kanskje noe av det mest egenartede vi har. En av grunnene til dette er at denne kystkulturen i så stor grad er skapt i tett samspill mellom et særegent norsk kyst- og fjordlandskap og den menneskelige aktiviteten som både reflekterer europeiske kulturstrømninger og rotnorske fenomener. Det er målsettingen å styrke arbeide med både bevaring og bruk av de mange kulturminner og kulturmiljøer som knytter seg til denne kystkulturen, og formidling av denne del av vår kulturarv. Dette gjelder bl.a. sjøhus og naust, mindre båter og fartøyer og andre kulturminner og kulturmiljøer med tilknytning til kystkulturen.

Langs deler av kysten har vi i etterkrigstiden hatt en befolkningsnedgang, og næringsgrunnlaget er endret. Konsekvensen av dette er mange steder fraflytting, tomme hus og gryende forfall. De siste fem til ti årene har Riksantikvaren registrert at det er naust, sjøhus, saltebuer og andre kyst-relaterte bygninger som har høyest tapsprosent. Et sterkere søkelys på Distrikts-Norge betyr også mer oppmerksomhet omkring kysten og kystens kulturminner. I denne sammenheng er ivaretagelse av kulturminnene ikke alene et mål, men kan være et redskap for å styrke og utvikle kystområdene.

Vern gjennom bruk er en langsiktig og bærekraftig tilnærming til bevaring av kulturminner og kulturmiljø. En «kystkultur-satsing» hvor målet er å se på ny bruk og bevaring av kulturminner og kulturmiljøer langs kysten, er et prosjekt hvor bevaring og bruk er likestilte mål. En satsing på kystkulturen bør derfor knyttes til de deler av kysten og de kulturmiljøer hvor tiltak kan ha en positiv samfunnseffekt. En kystkultursatsing vil derfor, i tillegg til at kulturarven bevares, bidra til næringsaktivitet, være et bidrag til det grønne skiftet og ha en positiv effekt på sosial og kulturell bærekraft.

4.2.3 Forholdet til kriteriene

Mangfold: Å styrke arbeidet med vern og bruk av kystkulturen vil i en nasjonal sammenheng bidra til et vern av kulturmiljøer som i dag er lite påaktet. Innenfor en kystkultursatsing er det også viktig å innlemme et relativt bredt utvalg av kulturminner, men samtidig ikke ha en så bred tilnærming at tiltakene ikke får effekt.

Bærekraft: Bruk og ombruk av bygninger og anlegg vil bidra til en bærekraftig samfunnsutvikling. Å styrke det regionale og ikke minst det lokale arbeidet med vern og bruk av kystens kulturminner vil også ha en positiv effekt på sosial og kulturell bærekraft.

Engasjement: Det er allerede et betydelig engasjement for å ta vare på kystens kulturmiljø, gjennom frivillig, uorganisert arbeide og den betydelige innsatsen en rekke frivillige organisasjoner gjør på dette feltet. I en kystkultursatsing vil dette være organisasjoner som får en sentral rolle i arbeidet.

Potensial for utvikling: Satsingen vektlegger at kulturminnene er en ressurs som kan bidra til levbarhet, vitalitet, bosetning og næringsutvikling i kystområdene. Et økt fokus på de positive verdiene som knytter seg til kysten, - og potensialet som ligger i bruk og bevaring av kystens

kulturminner og kulturmiljø vil kunne gi en positiv samfunnsnytte ved at næringsgrunnet styrkes og at ressursverdien som knytter seg til disse kulturminner tas i bruk.

Behov og sårbarhet: I over 20 år har Riksantikvaren gjennom miljøovervåkingsprosjektet MOV-verneverdige bygninger kartlagt tap og tilstand på den eldre bygningsmassen i Norge. I de siste 5-10 år har vi sett at det nå er naust, sjøhus, saltebuer og andre kyst-relaterte bygninger som har høyest tapsprosent. Også andre kulturminner som knytter seg til kysten er utsatt, dette gjelder bl.a. de små og åpne båtene og kulturlandskapet med de mange ulike kulturminner som gir innhold til dette landskapet.

Kunnskap, opplevelse og bruk: Det er et stort kunnskaps- og opplevelsespotensial knyttet til kulturminnene og kulturmiljøet langs kysten. En satsing på kystkultur vil også forutsette at kunnskap om dette miljøet ivaretas og formidles, men også at ny kunnskap fremskaffes. Samarbeid med forskningsmiljøer kan derfor være aktuelt. Opplevelses- og bruksverdien knyttet til kystkulturen er også betydelig – en ressurs som både må ivaretas og utnyttes.

Aktualitet/kobling mot samfunnsutfordringer: Satsingen bør ha som mål å også svare på andre samfunnsutfordringer, dette kan være bosetning, styrke lokal tilknytning og identitet, næringsutvikling, nye arbeidsplasser, styrke kunnskapen om vern og vedlikehold av kulturminner mv.

Eksempler på objekter: Det er ikke foretatt en endelig definering og avgrensing av prosjektet, men noen kulturminner og kulturmiljøer vil stå sentralt. Dette er naust og sjøhus, fartøyer og åpne båter og anlegg på land knyttet til handel, sjøfart, fiske og til fiskerbondens liv og virke. Andre eksempler er forhistoriske kulturminner knyttet til ressursutnyttelse langs kysten, marinarkeologiske kulturminner og sjøsamiske kulturminner.

4.2.4 Mulige samarbeidspartnere

Statlige sektorer som arbeider innenfor feltet, fylkeskommunene, kommunene, frivillige lag og organisasjoner, næringsliv og reiselivsorganisasjoner, kunnskapsmiljøer, museumssektoren og eierne av kulturminner og kulturmiljøer langs kysten.

4.2.5 Mulige virkemidler

Samordning og allokering av allerede eksisterende statlige og regionale virkemidler og tilskuddsordninger. Utvikle samarbeids- og kunnskapsarenaer for utvikling og deling av kunnskap og erfaring. Utarbeide veiledere knyttet til tiltak knyttet til kulturmiljø og kulturminner. Utrede behov for endringer av gjeldende lovverk og praksis knyttet til bruk og bevaring av kulturminner og kulturminner langs kysten. I samarbeid med kommunene (plan- og bygningsmyndighet) avklare utviklings- og brukspotensiale. I samarbeid med næringsliv og reiselivsorganisasjoner identifisere potensielle for næringsutvikling og bærekraftig turisme.

4.3 Tematisk bevaringsstrategi – Felleskapets kulturmiljøer

4.3.1 Bakgrunn og beskrivelse

Bevaringsstrategi for fellesskapets kulturmiljø skal identifisere og foreslå tiltak for bevaring, formidling og utvikling av kulturmiljøene som forteller historien om demokratiets framvekst og utøvelse i Norge, om de store og små felleskapene i fortid og nåtid, og om nye, «uoppdagede» kulturarvsfelleskap.

- kulturmiljøer fra organisasjonslivet
- kulturmiljøer fra lokalsamfunnets møteplasser
- kulturmiljøene i det flerkulturelle Norge
- kulturmiljøer for urfolk og nasjonale minoriteter
- kulturmiljøer fra grasrota, de små og lokale felleskapene
- kulturmiljøer for subkulturer og marginaliserte grupper

I et samfunn der identiteter og felleskap blir mer fragmenterte, flytende og flyktige er det viktig å anerkjenne, identifisere og ta vare på kulturmiljøer til de store og små felleskap i fortid og nåtid. Strategien gir retning for arbeidet med å identifisere og ivareta kulturmiljøer knyttet til det flerkulturelle Norge, samtidig som den peker på utfordringer og muligheter knyttet til bevaring, formidling og utvikling av kulturmiljøer som er og har vært viktig for framveksten av Norge som et mangfoldig demokratisk felleskap.

Norge har alltid vært et flerkulturelt samfunn, det er graden av ulike felleskap som har økt de siste tiårene. Kulturmiljøforvaltningen skal legge til rett for at kulturmiljøer knyttet til alle grupper, alle «kulturarvsfelleskap» blir tatt sett og ivaretatt på.

Norge er et av landene i verden med høyest organisasjonsgrad, og kulturmiljøpolitikken må løfte fram kulturminner og kulturmiljø knyttet til frivillige lag og foreninger, lokaldemokratiets utvikling, «motkulturene» og de små og store felleskapene knyttet til utøvelse og opplæring i demokrati og folkestyre.

Kulturmiljøer kan ha ulik betydning for ulike grupper. For noen grupper kan en type kulturmiljø symbolisere frihet og felleskap, mens samme kulturmiljø kan stå som symbol for maktkamp, ufrihet og undertrykkelse for en annen gruppe. Denne tvetydigheten må anerkjennes for alle typer kulturminner og kulturmiljøer. Kritisk tenkning om kulturarvspolitikk og kulturminners mangetydigheter skal løftes fram gjennom denne strategien.

Bevaringsstrategi for felleskapets kulturminner skal koordinere kulturmiljøforvaltningens innsats rettet inn mot en stor variasjon av kulturmiljøer, men som har til felles at de forteller en historie om demokrati, deltagelse og felleskap, men også om motstand, interessekamp og motkultur.

Bevaringsstrategien skal vise hvordan felleskapets kulturmiljøer kan formidles i sammenheng. Peke på ulike koblinger mellom de forskjellige objektene?

4.3.2 Forholdet til kriteriene

Mangfold

Strategien er velegnet til å fange opp et bredt spekter av kulturminner og kulturmiljøer som tidligere ikke har fått oppmerksomhet. Dette kan for eksempel være knyttet til lokaldemokrati og kommunenes rolle gjennom tidene. I samarbeid med ulike interesseorganisasjoner og frivillige skal kulturmiljøforvaltningen identifisere, kartlegge og velge ut viktige kulturmiljøer for underrepresenterte grupper. Mange av objektene som omfattes av denne bevaringsstrategien er viktige lokale identitetsmarkører, med klare verneverdier. Mens andre objekter som omfattes av denne strategien gjerne er bygget med en enkel arkitektur og rimelige byggematerialer og vil ofte ikke framstå som verneverdige. Særlig i pressområder vil utbyggingshensyn ofte prioriteres foran vern. I en del fraflyttingsområder vil byggene ofte ha gått ut av bruk.

Bærekraft

Strategien scorer høyt på sosial bærekraft gjennom å fange opp mange sosiale felleskap. Den bidrar til at flere ser og anerkjenner kulturmiljøer knyttet til egne og andres felleskap, og er med på å styrke disse. Gjennom strategien vil flere grupper oppmuntres til å delta i samskaping av kulturarv. Samtidig er det viktig å bruke kulturmiljøene til kritisk refleksjon over kulturarvspolitik og bruke kulturmiljøer til å reflektere over hvordan og hvorfor samfunnet har blitt som det har blitt. Mange av objektene knyttet til denne strategien er allerede i bruk som møtesteder og forsamlingslokaler, men det bør utforskes om objektene kan få økt bruk i et verdiskapingsperspektiv. Mange av objektene knyttet til denne strategien kan med enkle grep gjøres mer energieffektive.

Engasjement

Strategien kan være egnet til å engasjere og samarbeide med nye grupper. Anerkjenner mange nye identiteter. Det må legges opp til utstrakt samarbeid og medvirkning fra organisasjoner og frivillige.

Sårbarhet

Kulturminner og kulturmiljøer som ikke er anerkjent som det, vil sakte, men sikkert forsvinne. Gjennom denne strategien vil vi søke å utvide hva som anses som bevaringsverdige kulturmiljø og foreslå tiltak for å ta vare på disse.

Kunnskap, opplevelse og bruk

Mye immateriell kunnskap knyttet til dette. Symbol og identitetsverdi. Synliggjøring kan føre til mer bruk.

Aktualitet

Handler om identitet, om å se og anerkjenne nye sosiale felleskap. Er et aktuelt tema i dagens samfunnsdebatt. Konfliktdempende? Øke debattnivået? Kritisk tenkning.

Aktuelle objekter (veldig stort spekter av objekter)

Torg og møteplasser, tingsteder, Forsamlingshus (samfunnshus, vel, ungdomshus), dansesteder, (bygde)kino, bedehus, moske/templer i lagerbygg/kjellere etc.

4.3.3 Mulige samarbeidspartnere

Frivillig sektor, minoritetenes organisasjoner, museumssektoren, tros- og livssynsaktørene, Imdi, KUD (frivillighetspolitikken, museumssektoren) , KDD (Urfolk- og nasjonale minoriteter), AID (integrering), BFD (tros- og livssyn), Sametinget , LO/arbeidsbevegelsens arkiv (øvrige fagbevegelser), Bibliotekene/Nasjonalt bibliotek

4.3.4 Mulige virkemidler

Felles tiltak og satsinger med samarbeidspartnere, Tilskudd (Kulturminnefondet, stiftelser osv.), regionale og lokale utviklingsmidler, samstyring og dialog, pedagogiske virkemidler (veiledning, digital formidling)

4.4 Tematisk bevaringsstrategi – Kulturmiljøbaserte opplevelser

4.4.1 Bakgrunn og beskrivelse

Den tematiske bevaringsstrategien for kulturbaserte opplevelser skal bidra til å styrke forståelsen for, og bruken av en større bredde av kulturmiljø som en ressurs for reiseliv og lokalbefolkning innenfor kulturmiljøets tålegrenser. Konkret innebærer dette at strategien skal:

- støtte opp under utformingen av et rammeverk for besøksforvaltning som balanserer hensynene til bevaring og utvikling med utgangspunkt i kulturmiljø
- tilrettelegge for lavterskel opplevelser i nærområdet med utgangspunkt i kulturmiljø
- tydeliggjøre og styrke sammenhengen mellom kulturmiljø, natur, friluftsliv, folkehelse og kortreiste opplevelser

Bærekraftig kulturmiljøbasert reiseliv

Reiseliv er en næring som er tett knyttet til natur og kulturmiljøer. I Nasjonal reiselivsstrategi 2030 trekkes natur og kultur, inkludert kulturmiljø, frem som viktige ressurser i utviklingen av Norsk reiseliv (Innovasjon Norge 2021, *Nasjonale reiselivsstrategi 2030. Sterke inntrykk med små avtrykk*) Samtidig pekes det på at Norge bare delvis innfrir turistenes forventninger når det gjelder historie, kunst og kultur.

Det kulturmiljøbaserte reiselivet er i dag konsentrert rundt et mindre antall destinasjoner. I høysesongen medfører dette et press på kulturmiljøet og annen offentlig infrastruktur. En tematisk bevaringsstrategi som bidrar å spre det kulturmiljøbaserte reiselivet på flere destinasjoner ved å synliggjøre bredden av kulturmiljø, er et bidrag for å møte disse utfordringene. Strategien støtter også opp under det pågående arbeidet med å utforme nasjonale rammer for besøksforvaltning på de mest besøkte destinasjonene, jf. Reisemålsutvalgets mandat for NOU om reisemålsutvikling og besøksforvaltning i norske kommuner.

Arkeologiske kulturminner eller eldre bygninger som kan inngå i utviklingen av destinasjoner i reiselivet er ikke nødvendigvis egnet for denne typen virksomhet. Et viktig mål med strategien er å få mer kunnskap om, og bruke denne kunnskapen for til å utvikle gode kulturmiljøbaserte opplevelser på en måte som utnytter handlingsrommet innenfor gjeldende regelverk.

Kulturmiljø i nærområder

Kulturmiljøbaserte opplevelser er ikke avgrenset til utviklingen av reiselivet. Det må også legges til rette for lavterskel, kulturmiljøbaserte opplevelser der folk bor. Kulturmiljø kan være en viktig ressurs i utviklingsprosesser lokalt som gjennom å formidle steders særegenhet og historie, bidrar til bolyst og stedsidentitet, uavhengig av om det gjelder fastboende, tilreisende eller fritidsbeboere.

Betydningen av å tilrettelegge for kulturmiljøbaserte opplevelser i nærområdene kan ses i sammenheng med demografiske endringer. I distriktskommuner preget av fraflytting, kan tilrettelegging for kulturmiljøbaserte opplevelser være ett av flere tiltak for å styrke stedenes attraktivitet. I byer med høyt arealpress, innebærer kulturmiljøbaserte opplevelser at kulturmiljøene tas vare på og integreres i byutviklingen.

Kulturmiljø og folkehelse

Å bevege seg i natur og oppsøke kulturmiljø for å oppleve og ta inn inntrykk kan ha positive effekter for fysisk og psykisk helse. Det er i dag en utfordring med gjengroing, overforbruk og slitasje av natur- og kulturlandskap. Ved å tilrettelegge for kulturmiljøbaserte opplevelser, kan strategien

medføre at kulturmiljøet kan bli en viktigere ressurs, også innenfor folkehelseområdet. Dette kan for eksempel gjelde kultur- og naturstier, formidling av kulturminner i nasjonalparker osv.

4.4.2 Forholdet til kriteriene

Mangfold

Bevaringsstrategien for kulturmiljøbaserte opplevelser kan bidra til mangfold ved at en større geografisk, sosial, næringsmessig og tidsmessig bredde av kulturmiljø tas vare på som ressurs brukt i reiselivet og i utviklingen av opplevelser i nærområdene. Ved å synliggjøre og øke kunnskapen om nye typer kulturmiljø i reiselivet og lokalt, skal strategien styrke forståelsen for den historiske utviklingen i Norge, både nasjonalt og internasjonalt.

Engasjement

Strategien kan fremme engasjement gjennom å øke oppmerksomheten og kunnskapen om kulturmiljø som en ressurs i reiselivet og i utviklingen av opplevelser i nærområdene. Gjennom å utvikle relevant veiledningsmateriale og samarbeid med regionalforvaltningen og kommunene, vil strategien legge grunnlag for økt *medvirkning* i plan- og styringsprosesser lokalt i saker som angår kulturmiljø. *Frivillig innsats* er i mange tilfeller helt sentralt i utvikling av opplevelser i reiselivet og i nærområdene. En viktig del av strategien for kulturmiljøbaserte opplevelser er å styrke samarbeidet med frivillig sektor og mobilisere befolkning til å ta vare på kulturmiljøene i nærområdene.

Bærekraft

Miljømessig bærekraft: Ombruk av kulturmiljøer i utviklingen av produkter innen reiselivet og opplevelser lokalt kan, under gitte forutsetninger, gi reduserte utslipp (SINTEF 2021, *Grønt er ikke bare en farge. Bærekraftige bygninger eksisterer allerede*). Ombruk av kulturmiljø som en ressurs i reiselivet og som grunnlag for opplevelser i nærområdet, kan også resultere i at kulturmiljøet settes bedre i stand til å håndtere konsekvensene av klimaendringene. Utvikling av kulturmiljøbaserte opplevelser i nærmiljøet kan gi redusert transportbehov.

Sosial bærekraft:

Opplevelser med utgangspunkt i kulturmiljø gir kunnskap som kan skape større forståelse for hvordan og hvorfor det norske samfunnet er blitt slik det er. Å skape sosiale møteplasser rundt kulturmiljøene kan ha positiv påvirkning på inkludering og tillitt. Strategiens vektlegging av besøksforvaltning som den grunnleggende tilnærming til utvikling av et kulturmiljøbasert reiseliv, understreker hensynet til sosial bærekraft. For eksempel gjennom å styrke stedidentitet og tilhørighet til innbyggerne i og rundt reismålene, men også å skape gjensidig forståelse for behov og konsekvenser av reiselivet mellom myndigheter, turister og innbyggere.

Økonomisk bærekraft: Innovasjon Norges turistundersøkelse (2018) beskriver innenfor gruppen av kulturinteresserte turister et eget subsegment, «Kulturarv og historie». Disse turistene «har den nest laveste volumet målt i antall overnattinger, men ligger noe over gjennomsnittet i døgnforbruk med 1820 kr [mot i snitt 1665 kr for øvrige grupper]» (Innovasjon Norge 2018, *Turistundersøkelsen. Kultur som en del av turismen i Norge. Sommersesongen 2018*) Strategien skal bidra til at kulturmiljø i større grad brukes som en ressurs i utviklingen av attraktive reiselivsprodukter for kulturinteresserte turister hvor kulturmiljø, natur og mat ses i sammenheng.

Økonomisk bærekraft omfatter i tillegg til turisme å tilrettelegge for at kulturmiljøet kan bidra til steds- og næringsutvikling som gir opphav til økonomisk verdiskaping i form av nyetableringer og sysselsetting. En viktig del av strategien vil være å identifisere og utvikle virkemidler som kan redusere barrierer for en slik utvikling.

Behov og sårbarhet

Sårbarheten til kulturmiljøene som brukes i utviklingen av kulturmiljøbaserte opplevelser vil variere med tanke på tålegrenser, kostnader for istandsetting mv. Vektlegging av besøksforvaltning innebærer at utviklingen av reiselivet og opplevelser i nærområdene skjer innenfor kulturmiljøets tålegrenser. Strategien kan bidra til å utforme rammer for å integrere sårbarhetsvurderinger i regionale og lokale plan- og utviklingsprosesser. Tilgjengeliggjøring for alle/universell utforming kan utfordre sårbare kulturminner, krever gode prosesser og gjennomtenkte løsninger.

Kunnskap, opplevelse og bruk

Opplevelse og bruk er sentrale premisser for strategien. Kunnskap er en forutsetning for god formidling av kulturhistoriske verdier.

Aktualitet

Solberg-regjeringen nedsatte i 2021 et utvalg som skal gi råd om reisemålsutvikling og besøksforvaltning i norske kommuner. Utvalget skal vurdere handlingsrommet for lokal reiselivsutvikling og peke på nye løsninger og muligheter for å bygge fremtidens reisemål. Utvalget skal blant annet vurdere om reisemålene har nødvendig handlingsrom til å håndtere lokale utfordringer og utnytte potensielle muligheter knyttet til reiseliv. Dette kan for eksempel gjelde i forbindelse med cruisetrafikk og finansiering av fellesgoder. Utvalget skal levere sin innstilling høsten 2022.

Våren 2023 skal regjeringen legge frem stortingsmelding om folkehelse. Folkehelsemeldingen vil bygge på premissene som slås fast i Hurdalsplattformen: «Forebygging og helsefremmende arbeid må skje på alle samfunnsområder. Å utjevne økonomiske og sosiale forskjeller er viktig for å fremme den norske folkehelsen».

Eksempler på objekter

Tette trehusmiljøer, bymarker, arkeologiske kulturminner, verdensarvsteder, historiske vegmiljø og historiske vandrerruter, de mindre kjente stavkirkene.

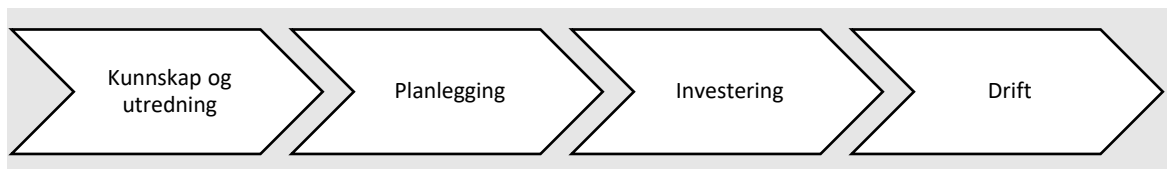
4.4.3 Mulige samarbeidspartnere (listen er ikke uttømmende)

Navn på virksomhet/ virksomhetskategori	Type virksomhet	Begrunnelse
Fylkeskommunene og Sametinget	Offentlig forvaltning	En del av kulturmiljøforvaltning som utøver myndighet etter kulturminneloven. Regional planmyndighet som også forvalter økonomiske virkemidler. Koordinerende rolle i kommunenes arbeid med kulturmiljø
Kommunene/KS	Offentlig forvaltning	Lokal planmyndighet, tjenesteleverandør (eksempelvis, helsetjenester og skoleeier grunnskole) og forvalter økonomiske virkemidler (eksempelvis kommunale næringsfond)
Kulturminnefondet	Offentlig forvaltning	Forvalter av tilskudd til kulturmiljø med vern etter plan- og bygningsloven
Innovasjon Norge	Offentlig forvaltning	Faglig rådgiver for regjeringen i utformingen og iverksetting av den nasjonale reiselivspolitikken. Forvalter og administrerer økonomiske virkemidler (lån og tilskudd) både nasjonalt og regionalt
Aktører i det næringsrettede virkemiddelapparatet under NFD (SIVA, NFR mv.)	Offentlig forvaltning	Forvalter økonomiske virkemidler som tilskudd, lån og garantier som retter seg mot næringsaktører
Andre direktorat (Miljødirektoratet, Landbruksdirektoratet, Mattilsynet, Dibk, Arbeidstilsynet, Helsedirektoratet)	Offentlig forvaltning	Forvalter regelverk som er bestemmende for utviklingsmuligheter av andre innsatsfaktorer i reiseliv og opplevelser i nærområder som natur, bygg, matservering og folkehelse

Statsforvalteren	Offentlig forvaltning	Forvalter skjønnstilskudd og skal samordne statlige innsigelser for
Virke, NHO	Interesseorganisasjoner	Organiserer flere av de store leverandørene av tjenester i reiselivet (hotell, transport mv.)
Destinasjonsselskaper	Interesseorganisasjoner	Koordinerer markedsinnsats, deltar på messer, arrangerer presse og visningsturer, drifter felles nettportal, styrker kompetansen til reiselivsbedriftene og driver fellesprosjekter sammen med virkemiddelapparatet.
Forvaltningsmuseene	Offentlig forvaltning	Kunnskapsproduksjon, ansvarforskriften mv.
Fortidsminneforeningen, Norsk kulturarv, Norges kulturvernforbund	Frivillig sektor	Kunnskapsleverandører, eiere av kulturmiljø og initiativtaker og organisator av kulturmiljøbaserte tjenester, arrangement og
Den Norske Turistforening	Frivillig sektor	Sørger for fremkommelighet i og til kulturmiljø, eier overnattingsfasiliteter som er viktig for kulturturetister mv.

4.4.4 Mulige virkemidler

Strategien legger opp til at det benyttes en kombinasjon av virkemidler rettet mot ulike aktører i ulike faser av utviklingen av de kulturmiljøbaserte opplevelsene (Figur 1).

Figur 1: Faser i utviklingen av kulturmiljøbaserte opplevelser

I kunnskap- og utredningsfasen etableres et kunnskapsgrunnlag som danner grunnlag for den offentlige innsatsen for å utvikle kulturmiljøbaserte opplevelser, både med tanke på reiseliv og opplevelser i nærområdene. For næringsaktørene omfatter denne fasen å innhente informasjon og gjennomføre analyser av markedet for kulturbaserte opplevelser. *Pedagogiske virkemidler* som veiledere, rådgivningstjenester (eksempelvis bygningsverntjenester og rådgivning fra Innovasjon Norge) og tilskudd til forskning er særskilt viktige i denne fasen.

Planleggingsfasen omfatter planlegging etter plan- og bygningsloven, avklaring av dispensasjons- og fredningsprosesser etter kulturminneloven samt intern planlegging av tiltak i frivillige og private virksomheter. *Juridiske virkemidler* er sentrale i denne fasen. De juridiske virkemidlene må underbygges av pedagogiske virkemidler.

I investerings- og driftsfasen vil *økonomiske virkemidler* som statlige og kommunale tilskudd og låne- og garantiordninger være blant de mest sentrale virkemidlene. Mottakere kan være kommuner, frivillige organisasjoner, private eiere og næringsaktører. Eksempler på økonomiske virkemidler er???. Det vil i disse fasene også være behov for pedagogiske virkemidler med tanke på å utvikle eksisterende og nye virksomheter.

Økonomiske, juridiske og pedagogiske virkemidler må i alle faser suppleres med dialog- og nettverksbaserte virkemidler som *samstyring* og *samskaping*.

4.5 Tematisk bevaringsstrategi – Kulturmiljøkunnskap

4.5.1 Bakgrunn og beskrivelse

Strategien skal identifisere kunnskapsbehov i kulturmiljøsektoren og stake ut kursen for en bred og koordinert satsing på kulturmiljøkunnskap, fra grunnskole til forskning og høyere utdanning. Det er en målsetting av kulturmiljøkunnskap skal bli en integrert del av relevante utdannings- og opplæringstilbud.

Behov for forskning og metodeutvikling, dokumentasjon og registrering må kartlegges og settes inn i en sammenheng. Ulike kunnskapsmiljøer må kobles sammen for felles satsinger og tiltak. Det må kartlegges hvilke kompetansebehov som finnes i forvaltningen. Strategien skal bidra til styrking av kompetansmiljøer og kompetanseheving i forvaltningen. Strategien skal bidra til å kartlegge kunnskapsbehovet knyttet til tradisjonshåndverk og tradisjonelle materialer, samt sørge for rekruttering til tradisjonshåndverk.

Det er et stort behov for kunnskap og kompetanse også utenfor det profesjonelle kulturmiljøfeltet. Private eiere har behov for rådgivning og kurs, det må legges en plan for utvikling og finansiering av bygnings- og fartøyvernsentre over hele landet.

Dokumentere sårbare og utsatte kulturmiljø – effekter av ytre påkjenninger, kildeverdi for fremtiden, rekonstruksjon og forskning.

4.5.2 Forholdet til kriteriene

Mangfold

Flere fylkeskommuner fremhever at kulturmiljøer kan gå tapt (eller ikke registreres som verneverdige) på grunn av manglende kunnskap, forskning og dokumentasjon. Det er også frykt for at mange kommuner har sårbare plan- og kulturmiljøfaglige miljøer, og at man dermed kan oppleve at kulturmiljøer går tapt eller utsettes for store endringer som går på bekostning av verneverdier fordi man ikke har kapasitet til å følge opp lokalt. For sårbare kunnskapsmiljøer kan også føre til at man ikke får overført viktig kunnskap om kulturmiljøers sårbarhet inn i overordnede planer.

Bærekraft

Det er behov for økt kunnskap og kompetanse over hele landet. Å bruke kulturmiljøkunnskap som drivkraft for lokal utvikling er viktig for å opprettholde bosetting, og sørge for kompetansmiljøer over hele landet.

Kunnskap er selve grunnlaget for arbeidet med bevaring av kulturminner og kulturmiljø.

Samarbeid, samordning av virkemidler

Forene forsknings og forvaltningsmiljøer. Koordinert planlegging av forskning og utdanning. Få kulturmiljøkunnskap inn i flere utdanninger.

Utvikling

Verdiskaping. Flere tradisjonshåndverkere: vi tar vare på flere bygg, og gir grunnlag for lokale arbeidsplasser: lokale ringvirkninger. Lokale materialer. Bærekraftig utvikling i hele landet.

Behov og sårbarhet

Små kompetansemiljø i kommunene. Kobling mellom kulturmiljøkompetanse og plankompetanse. Sårbare miljøer for bygningsvern og tradisjonshåndverk.

Verdiene: Kunnskap, opplevelse og bruk er veldig tett knyttet til denne strategien.

Aktualitet

Kunnskap om kulturminner er avgjørende for at vår samtid skal kunne forstå, lære av og for å kunne ta vare på kulturmiljø.

4.5.3 Mulige samarbeidspartnere

NOKUT, UH-sektoren, inkl. fagskoler, bygg- og anleggssektoren, bygg og bevar, frivillig sektor (som formidler og tilbyder av kurs og kompetansehevingstiltak), Utdanningsdirektoratet, Instituttsektoren (NIKU osv.), konsulentselskap som arbeider i sektoren, Arkivverket, museumssektoren, KA – Kirkelige arbeidsgiverorganisasjoner, Norsk håndverksinstitutt, Museumsnettverk for tradisjonshåndverk, bygningsvernsentrene

4.5.4 Mulige virkemidler

Påvirkning av utdanningsløp, læreplaner

Krav om kulturmiljøkompetanse

Kompetansekrav, sertifiseringsordninger

4.6 Tematisk bevaringsstrategi – Levbare byer og steder

4.6.1 Bakgrunn og beskrivelse

Sørge for at kulturmiljøenes betydning som viktig ingrediens i gode byer og steder anerkjennes og anvendes i planlegging og utvikling. Vise at dette er vesentlig for at stedet er godt å bo, leve og drive næring i. Gjøre tydelig kulturmiljøenes identitetsskapende rolle for et sted, hvilken betydning dette har for forankring og tilhørighet til stedet og hvor engasjert man er i stedets tilstand og utvikling.

Synlig historisk dybde i omgivelsene skaper variasjon og egenart til steder og forteller dagens mennesker at på dette stedet har det bodd folk lenge, og at dette stedet lenge har hatt naturgitte eller andre forutsetninger for å være et godt sted å bo. Kulturmiljøer bidrar til å fortelle om hvordan stedet var i andre tider, gir perspektiver til dagens situasjon.

Sette retning for hvordan kulturmiljøforvaltningen og samarbeidspartnere kan håndtere konsekvensene ved demografiske endringer, eksempelvis arealknapphet ved urbanisering og motvirke fraflytting, men også behov for forankring og tilknytning til nye steder.

Kulturmiljøer på steder folk bor er de kulturmiljøene som i størst grad er en del av hverdagen til innbyggerne i Norge. Det er mange faktorer som til sammen skaper gode steder. Og kulturminner er anerkjent som en av disse. Det finnes også dokumentasjon på at kulturmiljøer er avgjørende for hvor folk ønsker å bo, oppholde seg, handle osv. Ved å belyse kulturmiljøenes betydning i denne sammenhengen kobler vi bevaringsarbeidet til en allerede pågående retning innen by- og stedsutvikling som har oppmerksomhet rundt kvalitetene i de miljøene vi omgir oss med.

Koblingen mot andre kvaliteter i levbare byer og steder som grønn mobilitet, tilgang til natur osv. kan også bidra til fange opp bevaring av grønne kulturmiljøer. Det kan også rette oppmerksomhet mot hvordan trafikkbelastning kan ødelegge for kulturmiljøer og andre sammenhenger hvor kulturmiljøer er en del av et steds helhetlige levbarhet.

4.6.2 Forholdet til kriteriene

Mangfold

Vesentlig for å bidra til at et mangfold av kulturmiljøer ivaretas på små og store steder i Norge. Miljøer som har stor innvirkning på lokal variasjon og identitet.

Bærekraft

Sosial og kulturell bærekraft i å ta vare på og utvikle gode byrom og et byliv som er tilgjengelig for alle. Det er sosialt bærekraftig at byer og steder bidrar til tilhørighet og tilknytning. Det er økonomisk bærekraftig å ta vare på og utvikle næring i steder som har egenart og hvor folk ønsker å være, møtes og dekke sine behov i hverdagen. Tydelig kobling mot miljømessig bærekraft ved å stimulere til fortsatt bruk og ny bruk av eksisterende bygninger.

Engasjement

Bidrar til engasjement rundt utvikling av eget sted, skape bolyst, fylle tomme hus og motvirke fraflytting. Ofte stort engasjement rundt forhold som ligger nære der mennesker bor, dette gjelder også de fysiske omgivelsene. Medvirknings- og placemaking-prosesser kan bidra til at kulturmiljøverdiene blir gjort synlig og verdsatt.

Potensial for utvikling

Verdien kulturmiljøer har for å skape attraktive nærings- og bomiljøer er betydelig. Handel er avgjørende for at steder og byer i det hele tatt finnes og er en forutsetning for at stedet har liv og vekst i dag. Samtidig viser det seg at områder med stor tetthet av kulturmiljøer er attraktive å bo i.

Behov og sårbarhet

Urbanisering og arealpress gir også stort press på kulturmiljøer på steder med vekst. Dette skaper sårbarhet og behov. Press på marinarkeologiske kulturminner i havneområder og utfordringer knyttet til før- og etter-reformatoriske arkeologiske kulturminner i byområder. På steder med fraflytting er tomme hus ofte synonymt med forfall og etter hvert tap av kulturmiljøer.

Kunnskap, opplevelse og bruk

Dette er i stor grad kulturmiljøer som kan oppleves og brukes. Både som fysiske rammer på et sted i dag, og kulturmiljøer som forteller om tidlige tegn etter menneskelig aktivitet. Å gi bygninger forlenget eller ny bruk står helt sentralt i denne bevaringsstrategien.

Aktualitet

Dette er aktuelt. Dette kobler seg til de store demografiske endringene som pågår, og til satsinger på levbare byer og steder som allerede foregår.

4.6.3 Mulige samarbeidspartnere

Frivillig sektor lokalt og nasjonalt, KDD, kommuner og fylkeskommuner, inkludert KS, NAL, eiendomsutviklere og -forvaltere, pågående satsinger som Futurebuilt, Lys i gamle hus, Grønn byggallianse, ZEN (Zero Emission Neighbourhoods) mv.

4.6.4 Mulige satsninger og virkemidler

Regionale og lokale utviklingsmidler

Tilskuddsordninger knyttet til verdiskaping og næringsutvikling

Pedagogiske virkemidler som veiledere osv.

Felles satsinger knyttet til by- og stedsutvikling, placemaking osv.

4.7 Tematisk bevaringsstrategi – Landbruk og utmark

4.7.1 Bakgrunn og beskrivelse

I arbeidet med kunnskapsgrunnlaget, i innspillsrundene som har vært gjennomført, er det kommet mange forslag om temaer knyttet til landbruk. Utmarksnæringer og skogbruk er tatt opp av flere. Satsingen utvalgte kulturlandskap i jordbruket har pågått siden 2007 og er svært vellykket. Mange har tatt til orde for at satsingen bør fortsette. Satsingen er også omtalt i kulturmiljømeldingen som en satsing bevaringsstrategiarbeidet skal ta lærdom av.

Dette temaet omfatter en stor tidsdybde, fra de første jakt- og fangstsamfunnene via innføring av jordbruket i yngre steinalder og utviklingen fram til dagens næringsformer.

Strategiens formål er å bedre forvaltning og bevaring av kulturmiljøer, kulturlandskap og kulturminner knyttet til landbrukets næringer, særlig jordbruk, skogbruk og utmark. Formålet er også knyttet til kulturminner som kan være truet av næringen, spesielt arkeologiske kulturminner.

Strategien skal både identifisere og foreslå tiltak for bevaring av sårbare kulturmiljøer i møte med nye driftsformer og ny teknologi. En levende landbruksnæring er en forutsetning for bevaring av kulturmiljøer, kulturlandskap og kulturminner. Oppmerksomheten skal videre særlig rettes mot skogbruk og utmarksnæringer. Strategien skal identifisere og foreslå tiltak for å bedre vilkårene for bevaring og utvikling av kulturminner og kulturmiljøer. Nye driftsformer og ny teknologi kan også utfordre arkeologiske kulturminner i landbruket.

Landbruket er i sterk endring. Nye driftsformer, både i jordbruket og skogbruket endrer kulturlandskapet og kulturminnene. Utmarksarealene brukes i langt mindre grad enn før. Setring med tilhørende beiting og innhøsting av fôr i utmark gjøres i liten grad. Endringene har betydning både for arkeologien, bygningsvernet og kulturlandskapet.

Videre er det tydelige demografiske endringer i distriktene med fraflytting til tettsteder og byer. Samtidig som hyttebygging i utmarksområdene øker i omfang. Nedsmelting av de store breene i høyfjellet avdekker også kulturminner etter utmarksnæringer (fangst).

4.7.2 Forholdet til kriteriene:

Mangfold

Bevaringsstrategien for landbruk og utmark kan bidra til mangfold ved at en større geografisk, sosial, næringsmessig og tidsmessig bredde av kulturmiljø tas vare på. Bevaring av utmarksarealenes kulturminner og kulturmiljøer vil bidra til et større mangfold av bevarte kulturmiljøer. Dette er kulturmiljøer som i dag har et svakt vern. Ny bruk av kulturmiljøer som i dag er ute av bruk er viktig for mangfoldet.

Bærekraft

Fortsatt bruk av landbruksarealer bidrar til bedret bærekraft. Ny bruk/ombruk av eksisterende bygninger som har gått ut av bruk bidrar. Skjøtsel av kulturlandskap er viktig.

Engasjement

Det er et tydelig engasjement for temaet. Det er foreslått av mange i innspillene. Stort sektorielt engasjement, stort lokalt engasjement

Behov og sårbarhet

Demografiske endringer sammen med nye driftsformer i jordbruk og skogbruk medfører at mange bygninger tilknyttet landbruket står uten bruk. Behov for bevaring og dokumentasjon. Nye driftsformer kan være en trussel mot arkeologiske kulturminner. Klimaendringene med bresmeltingen, flom og ras er trusler mot mange typer kulturminner.

Kunnskap, opplevelse og bruk

Viktig for den historiske forståelsen av Norge som nasjon. Turisme, viktig for næringsutvikling. «Levbare distrikter» Viktig dimensjon for forståelsen av eldre jordbrukslandskap. Tap av kulturminner reduserer opplevelsen av sammenhengene i jordbruket.

Aktualitet

Det er en tydelig trend i tiden der mange ønsker å flytte fra byene. Mulighetene har også blitt bedre med den teknologiske utviklingen hvor man i praksis kan jobbe hvor som helst.

«Ødegårdsbevegelsen» kan også nevnes i denne sammenheng.

Tydelig kobling mot naturvern, flere felles målsettinger, spesielt knyttet til kulturlandskap.

Utvikling: Ny bruk, ombruk, reiseliv, mat og mat-turisme. Friluftsliv. Lokale guider/formidling. Lokaler for arrangementer/utstillinger. Bygdeutvikling.

«Hele landet i bruk» scorer høyt. Det har vært godt samarbeid mellom RA og landbrukssektoren – viktig å videreføre

Eksempler på objekter:

Det er en hel rekke med objekter og områder som vil være aktuelle. Utvalgte kulturlandskap i jordbruket har arbeidet med dette i mange år, det samme gjelder KULA -prosjektet. Her vil det kunne være området som er aktuelle.

Videre er utmarksområder - seterbruk, skogslandskapet, fangst og sanking i høyfjellet mfl er aktuelt. Her vil det være viktig å ta vare på både kjente kulturminner og -miljøer, men ikke minst være oppmerksomme på det vi ikke kjenner til idag. Eksempler på arkeologiske kulturminner som kullmiler, fangstgroper og -systemer, fossile åkrer mm

4.7.3 Mulige samarbeidspartnere

Eiere, skogeiere, statskog, Miljødirektoratet, Landbruksdirektoratet, Sametinget, bondeorganisasjonene, DNT, NJFF – norsk jeger- og fiskeforening, andre frivillige, museene, Statsforvalterne, Fylkeskommunene, nasjonalparkene, Distriktssenteret, Ruralis

4.7.4 Mulige virkemidler

- Konesjon
- Naturmangfoldloven
- Tilskuddsordninger: nasjonalt, regionalt og lokalt.
- Formidling

4.8 Bevaringsstrategi for 'Det moderne Norge' - Industrialiseringen og velferdssamfunnet

4.8.1 Bakgrunn og beskrivelse

Med denne bevaringsstrategien er det en målsetning å fremheve kulturmiljøer som er symboler på fremveksten av det norske samfunnet fra tidlig industrialisering på 1800-tallet og frem til 1970-tallet. Blant disse regnes kulturmiljøer knyttet til samferdsel, industri, kraftutbygging, oljeindustrien, gjenreisingsarkitektur, drabantbybebyggelse, helsevesen og andre nasjonale anlegg. Det vil være viktig å se etter mangler i mangfoldet av kulturmiljø som presenterer utviklingstrekk. Det vil også løftes frem kulturmiljø av nasjonal verdi som representanter for større kategorier av kulturminner hentet fra landsverneplanene. Meningen er å påvirke til økt engasjement for ivaretagelse av strukturene og sporene etter den moderne samfunnsutviklingen. Dette vil gi økt kunnskap om hvordan Norge har utviklet seg næringsmessig, demografisk, sosialt og økonomisk og gitt grunnlaget for velferd og leveste vi har i dag.

Flere kulturmiljø som svarer til denne beskrivelsen, ses av forvaltningen som sårbare fordi de av allmennheten ikke alltid intuitivt ses som bevaringsverdige. De er for gamle til å ivareta sin opprinnelige funksjon, men for nye til å ses som verneverdige i antikvarisk eller tradisjonell målestokk. SKE-prosjektet reiste denne problemstillingen, men den er fortsatt aktuell og trenger en fortsettelse.

4.8.2 Forholdet til kriteriene:

Mangfold

Ved bevaringsstrategiens intensjon om økt mangfold av kulturmiljø vil denne tematiske strategien bidra til å favne om verdien til nasjonsbyggende strukturer som av ulike årsaker ofte ikke anses som verneverdige.

Bærekraft

Ved ny bruk, bevaring og ombruk av bygninger av ulikt slag vil klimautslipp reduseres. Flere av kulturminnene i denne tematiske bevaringsstrategien fordrer nytt blikk på materialet betong i forhold til miljømessig og økonomisk bærekraft.

Ivaretagelse av symboler på Norges utvikling gir stor fordel for lokal næringsmessig og sosial bærekraft, da flere bygningstyper eller samferdselsstrukturer vil egne seg for ny bruk..

Engasjement

Kulturmiljøer som forteller om vår moderne historie engasjerer, og er viktige for å forstå vår samtid. Engasjement henger nært sammen med tiltak knyttet til bærekraftsmål, og ved søkelys på medvirkning i lokale saker. Bevissthet omkring formidling og tilnærming vil øke kunnskap og forståelse for kulturmiljø og virke identitetsskapende i lokalsamfunn, men også nasjonalt. Sammen med næringsmessig og sosial bærekraft vil engasjementsmålet kunne nås.

Potensial for utvikling

I første omgang vil potensiale for utvikling av denne tematiske bevaringsstrategien knytte seg til revitaliseringen av kunnskap om kulturmiljøer som representerer 'det moderne Norge'. I dette tilfelle vil potensialet for utvikling ligge i å skape ny kunnskaps- og opplevelsesverdi for de aktuelle kulturmiljøene ved aktualiserende formidling. Videre er utviklingen av dette temaet knyttet til redefinert bruk av bygninger, men også andre typer anlegg og samfunnsstrukturer. Eksempelvis vil samferdselsstrukturer som jernbane, bruer og veger ved endret trafikknivå gi rom for ny bruk til rullende kulturminner slik som veterantog og veteranbiler, sykkel, dresin m.m., som er viktig for mange.

Behov og sårbarhet

Det er behov for å ta vare på historien om utviklingen av velferdsstaten slik vi kjenner den i dag. Temaet omhandler kulturmiljø som rommer et vesentlig bidrag til mangfoldsmålet. Formidling er et virkemiddel for å øke kunnskapen lokalt og nasjonalt om kulturmiljøer som ikke intuitivt ses som bevaringsverdige, slik som anlegg fra industri og samferdsel. Kulturmiljøer i drift kan ha konkrete føringer som trumfer bevaringshensyn, slik som sikkerhet. Flere kulturmiljø i drift har økonomiske utfordringer som eksisterende tilskuddsposter ikke kan dekke, og her må det formuleres tydeligere virkemiddelbruk internt, eksternt og på tvers.

Mange av de nevnte kulturmiljøene er sårbare, noen mer enn andre, og flere vil ikke ha virkemiddelet fredning som utgangspunkt, for eksempel kan det fortsatt være vanskelig for oljeindustrien. For slike anlegg og flere andre kulturmiljø av nasjonal verdi må det utvikles og benyttes nye metoder for dokumentering og bevaring.

Bygninger og anlegg av annet materiale enn tre, er sårbare på grunn av ukjent nivå av kunnskap og kompetanse omkring ivaretagelse av betong, og metall. Bevissthet om ulike materials ivaretagelse vil være viktig å utvikle faglig kunnskap om og forankre i kulturmiljøforvaltningen.

Kunnskap, opplevelse og bruk

For å få frem verdien av kunnskap, opplevelse og bruk er dette avhengig av en god plan for utvalg av kulturmiljø innenfor denne tematiske bevaringskategorien. Det krever at den kulturhistoriske verdien til disse kulturmiljøene formidles på en treffende og aktualisert måte. Det er også avhengig av å praktisere tradisjonshåndverk rettet mot denne typen bygninger og tekniske installasjoner. Her vil en utvidet inngang til tradisjonshåndverk være nødvendig med tanke på arbeider med blant annet metall, betong og stein.

Aktualitet

Først og fremst ville det være presserende å ivareta kulturmiljø som står i fare for å komme til den grad av forfall at de ikke lenger er et symbol på velferdssamfunnets fremvekst. Ved at et lite utvalg ulike kategorier av kulturminner ivaretas som inspirasjon, kan strategien bidra til engasjement for å inkludere flere eksempler på ny bruk og bevaring.

Det ville være aktuelt for flere selskap, statlige og private, som arbeider med bærekraftige løsninger å kjenne historikken bak teknologiske nyvinninger og utviklingen av 'det moderne Norge'. En grundig kjennskap til olje- og kraftutvinning vil gi et godt bakteppe i formidlingen av nyere miljømessig bærekraft. Historikken i nasjonale næringsveier – hva kan vi lære, og er det noe samfunnet kan bruke og gå tilbake til for et mer bærekraftig liv?

Eksempler på objekter

Kraftstasjoner, kraftmaster, oljeplattform, gjenreisingsarkitektur og drabantbyer, industri- og næringsanlegg, high-tec bygninger, samferdselens kulturminner inkludert jernbane, veier, bruer og rullende kulturminner, statsbygg inkludert sykehus og skoler.

4.8.3 Mulige samarbeidspartnere

Statlige sektorer, frivillig sektor, Statens landbruksforvaltning, Landbruksdepartementet, Nærings- og fiskeridepartementet, Klima og Miljødepartementet, fylkeskommuner og kommuner, Vegmuseet, Oljemuseet, Kraftmuseet, Folkemuseet, arkivene

4.8.4 Mulige virkemidler

- Tilskuddsordninger
- Sektoransvar med økonomiske virkemidler
- Juridiske virkemidler (flere av de aktuelle objektene har et vern).
- Pedagogiske virkemidler med vekt på bred og aktualisert formidling.

4.9 Arkeologiske kulturminner i stein

- Sårbare kulturminner og kulturmiljø fra forhistorisk tid og middelalder

4.9.1 Bakgrunn og beskrivelse

Bevaringsstrategien har som mål å ta vare på, formidle og øke kunnskapen om et utvalg sårbare eller spesielt utsatte arkeologiske kulturminner og kulturmiljø¹ i stein fra forhistorisk tid og middelalder. Strategien løfter fram et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer, gjennom et utvalg der fellesnevnerne er sårbarhet, utfordringer knyttet til stein som materiale og stort formidlingspotensiale. Målet er å ivareta kulturminner i utvalget gjennom kunnskapsheving, metodeutvikling, skjøtsel og sikringstiltak, og gjennom å bidra til lokalt engasjement, opplevelser og verdiskaping.

Riksantikvaren har i senere år registrert økende utfordringer knyttet til arkeologiske kulturminner i stein slik som runesteiner, bautasteiner og store steinkors. Disse har ofte stått på opprinnelig sted i mer enn et årtusen, men utfordres nå av både nedbryting og nedbygging. I mange tilfeller, jf. steinkrossen i Eivindvik og Langsteinen i Steigen, har disse kulturminnene vist seg å være svært viktige for lokal stedsidentitet og selvforståelse og har utløst stort lokalt og politisk engasjement.

Innspill til bevaringsstrategiarbeidet peker på utfordringer knyttet til mange automatisk fredete kulturminner, f.eks. klimautsatte arkeologiske kulturminner, marine arkeologiske kulturminner, arkeologiske kulturminner i landbruksområder og etter-reformatoriske arkeologiske kulturminner. Disse er foreslått ivaretatt under andre tema, mens en rekke spesielt sårbare arkeologiske kulturminner har behov som i liten grad ivaretas under disse. Innspill fremhever også betydningen av å ivareta kulturminner som inngår i bevaringsprogrammer og andre satsninger under avvikling, der det gjenstår behov og foreligger erfaringer og kunnskapsnettverk som det er viktig å videreutvikle og overføre til nye felt. Her er i særlig grad bergkunsten (og Bevaringsprogrammet for bergkunst - BERG) trukket fram. Innspill peker også på verdien av å bygge videre på erfaringene fra Bevaringsprogram for utvalgte arkeologiske kulturminner og kulturmiljø (BARK) og videreutvikle satsingen på formidling av arkeologiske kulturminner med vekt på lokal involvering. Viktige erfaringer er bygget i Riksantikvarens ruinprosjekt og det pekes på nye behov på dette feltet som følge av overføring av myndighet etter regionreformen. Utfordringer knyttet til stein som materiale er et fellestrekk i de nevnte prosjektene og programmene. Det er derfor ønskelig å utvide fokuset fra tidligere satsinger, og utnytte erfaringer og kompetanse bedre ved også å inkludere nye kulturminnekategorier og tilnærminger.

Det er behov for kartlegging av tilstand og tiltaksbehov knyttet til flere utsatte kulturminnekategorier i stein, og for fortsatt metodeutvikling innenfor temaet. Gjennom en felles strategi som samordner og videreutvikler eksisterende satsinger og nettverk, men samtidig inkorporerer nye kulturminnekategorier, er det mulig å oppnå synergieffekter, utnytte begrensede ressurser på tvers og søke nye partnere.

¹ For definisjon av arkeologiske kulturminner, se Riksantikvarens *Strategisk plan for forvaltning av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer 2011-2020*, jf. *Valettakonvensjonen*.

4.9.2 Eksempler på objekter som kan inngå i strategien

Strategien fokuserer spesielt på synlige arkeologiske kulturminner (over bakkenivå). Det er mange eksempler på slike kulturminner i stein. I tillegg til bergkunst, runesteiner, bautasteiner og store steinkors som omtalt over, kan dette f.eks. omfatte reiste steinsettinger, gravrøyser, bygdeborger, veter, varder og fangstanlegg i fjellet, steinbrudd, ruiner og gravsteiner fra middelalder, samiske offerringer og urgravfelt mm. Her må det foretas begrunnede utvalg basert på kriteriene under, lokale og regionale forutsetninger og behov. Gitt kulturminnenes status som automatisk fredete, vil hensynet til behov og sårbarhet tillegges stor vekt.

4.9.3 Forholdet til kriteriene

Mangfold

Arkeologien studerer menneskers liv, kultur og historie på grunnlag av fysiske levninger, noe som i Norge omfatter kulturminner fra 12 000 år før nåtid og fram til i dag, både over og under bakken. Gjennom årtusener fram til innføringen av kristendommen rundt år 1000, gjør fravær av skriftlige kilder at arkeologiske kulturspor er den primære kilden til forståelse av samfunnet. For å ta vare på et mangfold av kulturmiljøer, og formidle mangfoldet i utviklingen som leder fram til dagens samfunn, spiller de arkeologiske kulturminnene en svært viktig rolle.

Objektene som inngår i strategien har fellestrekk knyttet til bl.a. behov og materiale, men utgjør også et mangfold med stor tidsbredde fra eldre steinalder til middelalder, stor geografisk spredning nasjonalt og fra kyst til innland og høyfjell, og sosial og næringsmessig bredde som viser til både ressursutnyttelse, tro og ritualer mm. Utvalget omfatter også samiske kulturminner og kulturminner på verdensarvlisten.

Behov og sårbarhet

Arkeologiske kulturminner er en forutsetning for å ivareta mangfold, men automatisk fredning er ikke alltid tilstrekkelig for å ta vare på dem. Høy alder gjør at mange slike kulturminner allerede er gått tapt, er svekket eller skadet på måter som gjør dem svært sårbare. Mange trues av klima- og miljøfaktorer og moderne samfunnsutvikling. Noen kulturminner innenfor utvalget har vært gjenstand for sikring og konserveringstiltak på 1800- og 1900-tallet som mangler vedlikehold, eller som i seg selv kan true kulturminnene, slik som f.eks. store steinkors med jernkorsetter fra 1800-tallet. Bærekraftig bruk av slike kulturminner fordrer bevaringstiltak, langsiktig skjøtsel og vedlikehold.

Engasjement

Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø. Satsninger som BARK har vist at det er stort lokalt engasjement for arkeologiske kulturminner og at dette kan videre styrkes. Her er det bygget nettverk lokalt og regionalt som kan videreutvikles. Mange slike kulturminner ivaretas allerede av grunneiere, lokale lag, foreninger og skoleverk. Disse kulturminnene oppsøkes og er ofte tilgjengelige for publikum gjennom tilknytning til kirkesteder, besøks- og verdensarvsentre, friluftslivsområder og nasjonalparker, kultur- og naturstier mm. Formidlings- og opplevelsesverdiene i denne typen kulturminner har stort potensiale for å videreutvikles og utnyttes på nye måter, i samarbeid med lokale krefter.

Bærekraftig utvikling og utviklingspotensial

Form, sårbarhet og fredningsstatus begrenser arkeologiske kulturminners bidrag til miljømessig bærekraft innen aktuelle tema som gjenbruk og sirkulærøkonomi. Men arkeologiske kulturminner er viktige kilder til forståelse av menneskers påvirkning på landskap og miljø gjennom tidene, og til innsikt i menneskets tilpasningsevne i møte med klimautfordringer og ulike historiske veivalg. Arkeologiske kulturminner er viktige kunnskapsressurser for kulturell bærekraft, og ikke-fornybare ressurser av stor betydning for sosial bærekraft knyttet til identitet, stedstilhørighet og livskvalitet. Kulturminner i utvalget inngår i satsinger for friluftsliv og folkehelse, og er viktige for utviklingen av gode lokalmiljø, levbare byer og steder. Skjøtsel og tiltak for å ivareta kulturminnene legger til rette for dette. Bevaring er i seg selv et aspekt av bærekraftig utvikling, der hensynet til behov og sårbarhet også må ivaretas. Arkeologiske kulturminner bidrar også til økonomisk bærekraft, f.eks. gjennom lokal tilpasning og verdiskaping.

Arkeologiske kulturminners potensial for verdiskaping knyttes særlig til kunnskapsproduksjon formidling og opplevelser. Kulturminner i utvalget inngår allerede i reiselivssatsinger og i samarbeid med lokale museer, verdensarvsentre, tematiske besøksentre, nasjonalparksentre mv. De inngår i lokale satsinger mot kulturbasert reiseliv i kombinasjon med andre reiselivsprodukter. Dette er et felt i vekst som strategien vil bidra til å utvikle videre, med potensial for å søke nye samarbeidspartnere.

Kunnskap, opplevelse og bruk

Kulturminnene i utvalget bidrar til kunnskap om forhistorien, som også er en forutsetning for formidling. Kunnskap om kulturminnenes tilstand og hvordan best ivareta dem, er også et sentralt tema for strategien. Eksisterende satsinger og kunnskapsnettverk viser betydningen av tverrfaglighet i dette arbeidet, og omfatter fagfelt som landbruk, botanikk, geologi, steinkonservering mfl. Spesialist- og håndverkerkompetanse, f.eks. innen muring eller gjennom sherpaers bistand i restaurering, er andre eksempler. Det er lagt stor vekt på opplevelsesverdier knyttet til de utvalgte kulturminnene og her er det behov for å søke nye løsninger knyttet til universell utforming og tilgjengelighet, i skjæringspunktet mellom inkluderende formidling og hensynet til sårbarhet og vern. Samarbeid om nye digitale løsninger vil ha betydning på alle disse områdene.

Aktualitet

Aktuelle tema er f.eks. «Nasjonaljubileet 2030 – Norge i tusen år» med jubileumsstafett, verdensarv og internasjonale forpliktelser, regionreform og delegering av myndighet for kulturminner fra middelalder mm.

4.9.4 Eksisterende og mulige samarbeidspartnere

Kommuner, fylkeskommuner, Sametinget, de arkeologiske forvaltningsmuseene, eiere, lokalsamfunn, lokale lag og foreninger, NIKU og andre forsknings- og kunnskapsmiljøer, håndverkerkompetanse, Statsforvalteren, SNO, landbruk, vei- og energisektoren, museums- og utdanningssektoren, næringsliv, reiseliv, friluftsliv og folkehelse, DNT mfl., media, film- og kunstfeltet, videreføring og utvikling av internasjonalt samarbeid

4.9.5 Aktuelle virkemidler

- Videreutvikling av kompetanse og nettverk fra eksisterende satsinger, som RAs ruinprosjekt, BARK og BERG
- Tilskuddsordninger hos Riksantikvaren og i regional forvaltning, verdiskapingsmidler, sektoravgiften for vassdrag, miljøtilskudd i landbruket (SMIL, RMP)
- Sponsormidler, reiselivet

- Nasjonale oppgaver- NIKU
- Miljøovervåking på arkeologifeltet
- Videreutvikle samarbeid vs. håndverkerkompetanse, forsknings- og utdanningsinstitusjoner, museumssektoren m.fl.
- Digitale løsninger for tilstandskartlegging, inngrepsfri formidling og tilgjengelighet for alle mm
- Finansiering og kompetanse fra videreføring og nye internasjonale prosjekter som Interreg, Horizon 2020, EØS samarbeid osv.

5. Kunnskapsbehov og videre utredninger

5.1 Beskrivelse av planlagte utredninger

5.2 Videre kunnskapsbehov overordnet bevaringsstrategi

5.3 Videre kunnskapsbehov tematiske bevaringsstrategier